

ВЛАСЕНКО С.І.

СТАНОВИЩЕ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ ВІЙСЬКОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ ВПРОДОВЖ 1941/42 ГОСПОДАРСЬКОГО РОКУ

Стаття присвячена дослідженню політики нацистської Німеччини у сільському господарстві окупованих областей України, які впродовж 1941-1943 рр. перебували під управлінням вермахту. На базі широкого кола документальних матеріалів простежено особливості аграрної політики нацистів у регіоні в 1941/42 господарському році.

Висвітлюючи питання Другої світової та Великої Вітчизняної воєн не можна оминати економічний фактор, оскільки історично склалося так, що в центрі воєнних протиріч частіш за все стояли економічні інтереси. Не стала винятком і Україна, аграрний сектор економіки якої посідав одне із домінуючих місць у завойовницьких планах нацистської Німеччини. Маючи на меті отримати від захоплених українських земель якомога більше сільськогосподарської продукції та сировини, окупанти намагалися продуктивно використовувати їх аграрний потенціал.

Розкрити даний аспект нацистського окупаційного режиму дозволяють певні надбання історіографії. Зокрема, представники радянської історичної науки, як то П. Дишлевий, М. Загорулько, П. Індиченко, М. Коваль, С. Лауга, А. Юденков та інші, здійснивши велику роботу з накопичення та узагальнення фактичного матеріалу з означеної проблематики, дали перші оцінки діяльності окупаційної влади в аграрному секторі економіки України [1]. Сучасні ж українські історики, вдаючись до перегляду теоретичних постулатів своїх попередників, намагаються дати об'єктивну, неупереджену оцінку подіям Великої Вітчизняної війни. Зокрема, питання аграрної політики німців на окупованих українських територіях, щоправда, здебільшого в межах рейхскомісаріату "Україна", отримало висвітлення у працях А. Байраківського, Н. Глушенок, А. Зимніна, І. Мазура, І. Романюка, В. Солодька та інших [2]. Останнім часом з'явилися дослідження й регіонального характеру, які розкривають особливості політики німців у сільському господарстві окремо існуючої адміністративної одиниці на окупованій території України - так званої військової зони управління [3].

Метою запропонованого дослідження є аналіз аграрної політики нацистської Німеччини на території військової зони України (Чернігівська, Сумська, Харківська, Сталінська (нині - Донецька) та Ворошиловградська (нині - Луганська) області) протягом єдиного повного для окупаційних властей даного регіону господарського року - 1941/42 [Для вивчення взято повний сільськогосподарський рік - від осінньої посівної кампанії 1941 р. (посіви озимих культур) до збирання врожаю восени 1942 р.].

Захопивши територію України, нацисти, перш за все, підпорядкували собі аграрний сектор економіки. Відновивши діяльність колгоспів та радгоспів, борючись за збереження врожаю 1941 р., щойно сформовані німецькі господарські органи влади особливу увагу приділяли осінній посівній кампанії. Наголошуючи на важливості вчасного та якісного проведення посівних робіт восени 1941 - навесні 1942 років, німецьке командування в інструкціях, направлених до українських допоміжних господарських органів влади, зазначало: "Мусимо на звільнених землях ... всі, які лише можливо, площі обсіяти хлібними збіжжями, щоби німецькі бійці й український народ в цім і будучім році мали подостатком поживи" [4].

Як наслідок, на підготовку ріллі під посіви озимих культур залучалася вся сільськогосподарська техніка, наявні паливо-мастильні матеріали, вся колгоспна тяглова худоба (коні, воли і, навіть, корови) [5]. Однак у зв'язку з нестачею тягової сили, реманенту, робочих рук, пального, а також із пізнім початком посівної кампанії, перебоями через затяжну збиральну кампанію, ранньою зимою тощо, великих успіхів у реалізації розроблених німцями посівних планів досягнуто не було [6].

Так, на Харківщині озимий клин був засіяний приблизно наполовину від запланованого. До того ж не було зорано й на зяб, про що повідомлялося на нараді агрономів Харківської області, яка відбулася 2-4 березня 1942 р. [7]. У свою чергу за даними Харківського обласного управління державних маєтків, озиминою і багаторічними травами восени 1941 р. було засіяно 40 % ріллі всіх радгоспів області [8]. По колгоспах Сумського повіту озимими зерновими було засіяно лише 4 975 га, що становило 36,6% від запланованих 13 590 га. Зорано ж на зяб було тільки 1,2 % запланованої для весняних посівів зернових культур землі повіту. Решту ж передбачалося зорати в найкоротші терміни навесні (19 721 га звичайною та 6 700 га глибокою оранкою), застосовуючи, переважним чином, живу тяглову силу [9]. Подібна ситуація склалася і в Чернігівській області, де 197-ма польова комендатура, яка розміщувалася у м. Ніжин, повідомляла, що у зв'язку з *“важкими наслідками війни, занадто ранньою зимою та катастрофічним становищем з паливом”*, плани з посівів озимих не вдалося виконати стовідсотково, і це призвело до *“значного збільшення площ весняних посівів”* [10]. Загалом же, восени 1941 р. по Україні, за даними німецької преси, було *“засіяно чверть орної землі”* [11].

Всі ці обставини внесли певні корективи у посівні плани німців на весну 1942 р. За рахунок недосівів озимих культур збільшувалась площа ярих зернових. Площу ж технічних та кормових культур, картоплі та овочів передбачалося залишити без змін [12]. Так, в окупованих районах Харківської області навесні 1942 р. передбачалося засіяти 12 420 га пшениці, 50 150 га ячменю, 26 290 га вівса, 46 865 га кукурудзи, 94 206 га соняшнику, 22 810 га цукрового буряка, 31 245 га картоплі, 26 600 га овочів, 103 940 га проса, 19 210 га гречки, 10 292 га гороху, 16 620 га конюшини, 1 150 га кок-сагізу, 4 019 га льону, 8 038 га конопель [13].

Початок весняних господарських робіт 1942 р. співпав із проголошенням 15 лютого рейхсміністром окупованих східних областей А. Розенбергом закону *“Про новий аграрний порядок”*. Уже на весну 1942 р. всі колгоспи було реорганізовано, точніше перейменовано, у *“громадські господарства”* (подекуди - *“общинні двори”*), а радгоспи - в *“державні господарства”* чи *“державні маєтки”*. Таким чином, проголошувалася остаточна ліквідація колгоспно-радгоспного ладу, хоча новоутворені господарства майже не відрізнялися від своїх попередників.

Даний захід певною мірою впливав на хід весняної посівної кампанії. Особливо ж заохочували селян до роботи на громадських та державних полях обіцянки надати їм землю у приватну власність. Перехідною формою до приватного індивідуального землеволодіння мали стати так звані *“товариства зі спільного обробітку землі”* або *“хліборобські спілки”*, які почали створюватися на базі громадських господарств уже влітку 1942 р. Однак, вони мало чим відрізнялися від громадських господарств: цілком підпорядковувалися окупаційній адміністрації, а господарські роботи через відсутність достатньої кількості тяговою сили та реманенту здійснювалися, здебільшого, колективно. До того ж темпи створення хліборобських спілок у 1942 р. штучно обмежувалися німецьким керівництвом у межах 10% від загальної кількості громадських господарств [14].

Як наслідок, на кінець 1942 р. в областях, що перебували під військовим управлінням, хліборобських спілок було створено небагато. Так, у Харківській області у 1942 р. землемірні роботи велися в 189 громадських господарствах, що становило 9,34% від їх загальної кількості [15]. Проте повних даних щодо переведення їх на статут хліборобської спілки не знайдено. Наприклад, за повідомленням групи "La" німецької господарська команди (Wi Kdo) Харкова, яка займалася управлінням сільського господарства Харківської області, у Богодухівському та Краснокутському районах на 16 липня 1942 р. діяло лише 3 хліборобські спілки [16]. А вже на кінець року у деяких районах області їх кількість значно перевищувала прийняті норми. Такого результату було досягнуто завдяки наданню землі селянам без попередніх землемірних робіт. Так, із 265 громадських господарств 7-ми районів Харківської області було створено 84 хліборобські спілки, що становило 18,96%: у Богодухівському районі - 20 із 94 громадських господарств, Зачепилівському - 13 із 66, Красноградському - 15 із 101, Краснокутському - 13 із 64, Коломацькому - 9 із 48, Старовірівському - 6 із 32 та Чугуївському - 8 із 38 [17].

У Сумській області, за даними по 12-ти районах, було створено 53 хліборобські спілки: у Білопільському районі - 4 із 55 громадських господарств, у Велико-Писарівському - 1 із 57, у Краснопільському - 9 із 53, у Конотопському - 6, у Миропільському - 5 із 42, у Охтирському - 1 із 89, у Роменському - 5, у Тростянецькому - 6 із 46, в Ульянівському - 2 із 44, у Шалигінському - 4 із 37, у Шосткинському - 7 із 40 та у Штепівському - 3. За приблизними підрахунками, на території Сумщини на кінець 1942 р. у хліборобські спілки було реорганізовано не більше 9,4 % громадських господарств [18].

Далеко не повні дані маємо і по Чернігівській області. Так, на осінь 1942 р. у Варвинському районі було створено 21 хліборобську спілку, в Грем'ячському - 37, у Прилуцькому - 15 та у Срібнянському - 17 [19].

У Сталінській області цей процес, за повідомленнями головної польової комендатури "Донець", ще восени проводився у "своїх первинних формах" [20]. Одним із перших було реорганізовано громадське господарство Ольгинського району "Доля", в якому ще 25 липня 1942 р. були проведені попередні землепорядні розрахунки [21]. А вже 19 вересня 1942 р. воно було переведене на статут хліборобської спілки, земельний масив якої поділявся на 12 десятидвірок [22].

У Ворошиловградській області, де налічувалося 1 072 громадських господарства, створення хліборобських спілок у зв'язку із бойовими діями розпочалося лише в середині осені 1942 р. [23].

Всього ж у військовій зоні України, за неповними даними Міністерства окупованих східних областей, на 1 грудня 1942 р. було створено 641 хліборобську спілку, що становило 9,5% від загальної кількості громадських господарств (6 743): в Чернігівській області - 244 або 12,8% (1 906), у Харківській - 247 або 11,7% (2 103), Сумській - 136 або 8,4% (1 612), Сталінській - 14 або 1,2% (1 122). Темпи реформування сільського господарства означеного регіону дещо випереджали дані показники по рейхскомісаріату "Україна", де на 1 грудня 1942 р. на статут хліборобської спілки було переведено 1 318 або 8,1% громадських господарств. Щоправда ці цифри не є точними і часто не знаходять підтвердження у показниках, поданих місцевими органами влади, оскільки деякі господарства були лише формально проголошені хліборобськими спілками. Так, із загальної кількості реорганізованих громадських господарств України офіційно переведено на статут хліборобської спілки було тільки 9,3%, тоді як у 10,4% були лише здійснені землемірні роботи [24]. До того ж місцеві органи управління з різних причин, починаючи з пропагандистських цілей і

закінчуючи бажанням вислужитися перед окупаційною владою, часто завищували реальні цифри.

Ще однією акцією, метою якої було заручитися підтримкою селян та стимулювати їх до підвищення працездатності, було розпочате ще навесні 1942 р. наділення їх присадибними ділянками, так званими “дорізками”, розміром не більше 1 га ріллі [25]. Темпи збільшення присадибних ділянок у різних регіонах військової зони були неоднаковими. Загалом, у 1942 р. передбачалося надати дорізки 10% селянських дворів. Але, як зазначав голова Харківської облземуправи М.Ветухов у зверненні до військового радника Дейліча від 15 квітня 1942 р., кількість зацікавлених селян, у тому числі й тих, які підпадали під вимоги влади стосовно наділення дорізками, значно перевищувала визначені норми. Тому він пропонував збільшити присадибні ділянки 50% селянських дворів, що сприяло б зростанню продукції городини та садовини, покращенню добробуту селянства та мало б величезне політичне значення [26].

Як наслідок, уже в першому півріччі 1942 р. у Харківській області, за свідченнями М.Ветухова, присадибні ділянки були розширені більше ніж 10 % селянських господарств [27], а на 18 жовтня цього ж року - 30 % [28]. В інших областях військової зони України темпи наділення дорізками були дещо нижчими. Наприклад, у Ніжинському районі Чернігівської області станом на 21 квітня 1942 р. у 35 громадських господарствах між селянськими дворами було розділено 1 781 га землі [29]. На Сумщині до 25 червня 1942 р. 1 976 га землі було надано 10 509 родинам, здебільшого у північних районах, де активно діяли загони партизан [30]. Та все ж значна частина селян так і не отримала дорізків, проте мала змогу збільшувати свої присадибні ділянки шляхом оренди землі, терміном на один рік.

Усі ці заходи по наданню селянам можливості працювати на власній землі здійснювалися лише при умові виконання ними основного обов'язку - сумлінно працювати на полях громадських господарств, хліборобських спілок чи державних маєтків. До роботи залучалося все працездатне населення, віковий ценз якого, згідно з наказом А.Розенберга “Про обов'язкове запровадження трудової повинності” від 5 серпня 1941 р., становив від 18 до 45 років [31]. Проте на практиці у кожній області і, навіть в окремих районах, віковий ценз для працездатних встановлювався безпосередньо місцевими органами влади і був значно ширшим [32].

Незважаючи на максимальне використання людських ресурсів на громадських роботах шляхом заохочень та примусу, досягти високого рівня продуктивності сільськогосподарського виробництва окупованих територій німецькій владі не вдалося. Однією з причин цього, поруч із небажанням селян працювати на окупантів, було низьке технічне забезпечення аграрної сфери та недостатня кількість тяглової сили. Як повідомлялося на нараді агрономів Харківської області, що проходила 2-4 березня 1942 р., механічне забезпечення регіону на початок весняних польових робіт становило близько 30% (враховуючи невідремонтовані трактори), а живою тяговою силою - близько 70% (з яких 40 % складала коні, а 30 % - корови селян, які мали працювати на посівних роботах) [33].

Німецьке керівництво намагалося покращити цю ситуацію, організовуючи ремонт пошкодженої техніки на базі МТС та МТМ [34]. Але, у зв'язку з відсутністю запасних частин, зруйнованістю ремонтних майстерень і нестачею технічного персоналу, великих успіхів у цій справі досягнути не вдалося. Робилися спроби і по налагодженню самостійного виробництва сільськогосподарського інвентарю, здебільшого запасних частин. Зокрема, на Прилуцькому механічному заводі Чернігівської області у другій половині березня 1942 р. було виготовлено 205, а у квітні - 500 плугів [35]. У кінці квітня

1942 р. у державному господарстві “Паровозник” Ворошиловградської області було розпочато масове виробництво коліс до плугів та культиваторів [36].

Але означених заходів не було достатньо для відновлення технічної бази аграрного сектору окупованих територій. А тому німці змушені були вдаватися до завезення сільськогосподарської техніки та інвентарю [37]. Зокрема, напередодні збирання врожаю 1942 р. Конотопська база сільськогосподарського постачання Сумської області одержала 30 самоскидок заводу “Дерінг”, 240 плугів та 270 культиваторів заводу “Сакка” [38]. У серпні 1942 р. до Сталінської області з Німеччини прибуло 17 тракторів “Ланс-Бульдог”, які були розподілені між державними маєтками та МТС області, а також декілька тисяч ручних кіс та інших знарядь для збору врожаю [39]. До того ж на осінь 1942 р. до області надійшло ще 9 молотарок, 700 дволемішних плугів, 400 культиваторів, 2 000 ручних кіс, 500 пар молотків з накувальниками, 10 магнето, 40 свічок для тракторів, шкіряні ремні для молотарок тощо [40]. У Харківську область лише за перший рік окупації було завезено десятки складних сільськогосподарських та багато простих збиральних машин, 6,5 тис. плугів, 7,2 тис. культиваторів і понад 100 тис. кіс та серпів [41].

Поставками сільськогосподарської техніки німці прагнули поновити існуючий парк та створити умови для максимального обробітку землі. Та всі ці заходи не змогли покращити становище і в сільському господарстві й надалі хронічно не вистачало тягової сили. А тому на польові роботи залучалася селянська худоба, власникам якої у вигляді заохочення безкоштовно видавалася певна кількість кормів. Наприклад, у Авдіївському районі Сталінської області один кінний трудодень оплачувався 15 кг грубих кормів [42]. Власники корів відповідно до розпорядження господарської інспекції групи армій “Південь” від 1 вересня 1942 р. мали виробити 50 п’ятигодинних робочих днів та виорати в середньому 2 га землі на рік [43]. Якщо ж селяни не бажали використовувати власну худобу на громадських роботах, то її конфісковували (в кращому випадку за символічну плату) та передавали іншому господареві [44].

Проте, не зважаючи на всі заходи німецьких органів влади, сільськогосподарське виробництво окупованих українських земель було не достатньо прибутковим і аграрний сектор перебував на низькому рівні. За даними звіту Харківської обласної земельної управи на весну 1942 р. в регіоні вдалося засіяти лише 60% посівної площі 1940 р. [45]. Такі ж показники, за даними господарської інспекції “Південь”, спостерігалися по всій території військової зони України [46]. Більш реальні цифри подає іноземна преса. В газеті “Дзеник Польські”, яка виходила в Лондоні, зазначалося, що на Лівобережній Україні засіяно лише 50% довоєнної посівної площі, в той час, як на Правобережній - 20% [47]. Певне підтвердження цьому знаходимо і в повідомленнях очевидців: “Ті селяни, які живуть біля фронту, чудово посіяли, ті ж, які живуть в глибокому тилу ворога, взагалі не сіяли, заявляючи, що нема чим сіяти - нема насіння, нема тягової сили, інвентарю” [48].

Детальну ж картину ефективності господарювання на території військової зони України можна простежити на прикладі Ворошиловградської області. Тут у 1941/42 господарському році передбачалося зібрати врожай без урахування пошкоджених посівів із 327 450 га п’ятиколоскових зернових (140 800 га озимої та 32 745 га ярої пшениці, 52 390 га жита, 88 410 га ячменю, 13 105 га вівса), 65 745 га інших зернових та зернобобових культур, 68 900 га соняшника, 5 780 га льону, 600 га цукрових буряків, 28 320 га багаторічних трав, 11 200 га однолітніх трав, 544 154 га картоплі, 11 000 га овочевих та 7 000 га баштанних культур, 12 000 га силосних культур, 10 000 га коренеплодів. Всього ж планувалося зібрати врожай із площі в розмірі 1 093 657 га [49].

Про врожайність на території військової зони України свідчать статистичні дані по Сталінській області, де у 1942 р. її показники по зернових культурах становили в середньому 7,55 ц з га, що на 41,9% менше довоєнного рівня: озимої пшениці - 7,87 ц з га, ярої пшениці - 6,23 ц з га, жита - 6,62 ц з га, ячменю - 7,91 ц з га, вівса - 9,14 ц з га тощо [50].

Проте, такі показники не були характерними для всіх господарств. Наприклад, врожайність у громадських господарствах Сумської області у 1942 р. досягала 14,2 ц з га озимої та 10,6 ц з га ярої пшениці, 14,5 ц з га ячменю, 15,8 ц з га жита, 14,5 ц з га вівса, 11 ц з га проса, 9,5 ц з га гречки, 13 ц з га бобових, 130 ц з га цукрових буряків, 5 ц з га конопель, 11 ц з га соняшнику, 100 ц з га картоплі, 198 ц з га баштанних культур та інших [51]. Таким чином, можна припустити, що скорочення врожайності у колишніх колгоспах за період окупації по деяких сільськогосподарських культурах досягло: цукрових буряків - на 16,7%, зернових - на 8,7%, картоплі - на 7,4%, соняшника - на 3,5% тощо [52].

Набагато нижчою була врожайність у державних маєтках, які зазнали більш планової евакуації на схід та руйнації майна і потерпали від браку робочої сили. Наприклад, у державних господарствах Ворошиловградської області у 1942 р. валовий збір зернових, за попередніми даними обласного тресту державних маєтків, склав 513 650 ц з 80 874 га засіяної площі при врожайності 6,3 ц з га, в тому числі озимої пшениці - 5,2 ц з га, озимого жита - 5 ц з га, ярої пшениці - 4,2 ц з га, ячменю - 7,1 ц з га, вівса - 6,5 ц з га [53]. Ці показники різко відрізнялися від довоєнних і становили в середньому 61,5% (зменшилися на 8,3 ц з га) озимої пшениці, 54,5% (на 6 ц з га) озимого жита, 57,1% (на 5,6 ц з га) ярої пшениці, 43,2% (на 5,4 ц з га) ячменю, 44,9% (на 5,3 ц з га) вівса [54]. Зустрічалися і дещо вищі види на врожай, переважно у зразкових господарствах. Так, у державному маєтку "Тваринник" Амвросіївського району Сталінської області у 1942 р. очікували такого врожаю: 6 ц з га озимої пшениці, 9 ц з га ячменю, 4 ц з га проса та 4 ц з га льону [55].

Загалом же, врожайність сільськогосподарських культур у державних та громадських господарствах значно знизилася. Проте, точних даних стосовно цих показників немає. Зокрема, офіційна радянська історіографія стверджувала, що середня врожайність зернових у 1942 р. по Україні становила лише 25% [56]. Інші цифри, які на нашу думку, є більш вірогідними, подав В.Коваль, котрий зазначав, що середній урожай зернових по Україні в 1942 р. знизився на 45,2% довоєнного рівня і становив лише 6,8 ц з га [57].

Таким чином, 1941/42 господарський рік на території військової зони України характеризується спробами німецьких окупаційних органів влади реформувати аграрний сектор економіки. Прагнення нацистської верхівки максимально використовувати сільськогосподарський потенціал окупованих територій спонукало вдаватися до застосування тактики "батога та пряника". Примушуючи селян працювати на користь " нової влади" шляхом, з одного боку, заохочень та обіцянок, а з іншого - терору, штрафів та покарань, нацистським окупантам вдалося відновити виробничий процес на селі. Проте продуктивність громадських та державних господарств у 1941/42 господарському році через брак робочих рук, тяглової сили, сільськогосподарської техніки та реманенту, а також пасивність, саботаж та спротив селян, була на низькому рівні, що призвело до недоотримання Німеччиною запланованої кількості сільськогосподарської продукції.

1. Дишлевий П.С. Крах фашистської аграрної політики на тимчасово окупованій території України (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. - 1971. - №6. - С.74-80; Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах плану "Ольденбург". - М., 1980. - 376 с.; Индыченко П. Провал аграрної політики німецьких

фашистов на временно оккупированной Советской Украине в 1941-1944 гг.: Автореферат дис... канд. юрид. наук. - К., 1949. - 18 с.; *Коваль М.В.* Історія пам'ятає! - К., 1965. - 113 с.; *Лаута С.П.* Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни. - К., 1965. - 208 с.

2. *Байраківський А.І.* Селянство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) // Друга світова війна і Україна. Матеріали наукової конференції (27-28 квітня 1996 р.). - К., 1996. - С.168-171; *Глушенко Н.М.* Основні напрямки аграрної політики Німеччини в Рейхскомісаріаті Україна в 1941-1944 рр. (на основі архівних матеріалів) // Наукові записки. Історичні науки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. - К., Переяслав-Хмельницький, 2002. - Вип.47. - С.126-134; *Мазур І., Зимнін А.* Окупаційна аграрна політика третього рейху в Україні (1941-1944 рр.) // Слов'янські народи в Другій світовій війні: Зб. наукових праць / Історія слов'янських народів: Актуальні проблеми дослідження. - К., 2000. - Вип.6. - С.173-175; *Романюк І.М.* Українське село в роки німецької окупації // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. - К., 2002. - Вип.6. - С.201-203; *Солодько В.О.* Аграрна політика німецько-фашистської окупаційної влади в Україні // Україна в роки Великої Вітчизняної війни: До 50-річчя перемоги: Матеріали: тези обласної наукової конференції / Харківський держ. ун-т. - Харків, 1995. - С.56-58.

3. *Власенко С.І.* Аграрна політика німецьких властей у військовій зоні України на початковому етапі окупації (вересень 1941 - лютий 1942 рр.) // Історичний журнал. - 2004. - №6-7. - С.65-70; *Вона ж.* Реформування німецькими окупантами аграрного сектору економіки України (на матеріалах військової зони України) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. - К., 2005. - Вип.9. - Част.2. - С.163-172; *Нестеренко В.А.* Аграрні перетворення окупаційних властей у військовій зоні України, 1941-1943 рр. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. - К., 2004. - Вип.8. - Част.1. - С.279-298.

4. Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - Ф.Р-2171. - Оп.1. - Спр.3. - Арк.33.

5. До весняної сівби // Сумський вісник. - Суми. - 1942. - 29 квітня.

6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф. КМФ-8. - Оп.2. - Спр.156. - Арк.79; Державний архів Харківської області (далі - ДАХО). - Ф.Р-2985. - Оп.2. - Спр.58. - Арк.5.

7. ДАХО. - Ф.Р-2985. - Оп.1. - Спр.9. - Арк.3.

8. Про державні маєтки // Нова Україна (щоденне видання). - Харків. - 1942. - 26 лютого.

9. ДАСО. - Ф.Р-1860. - Оп.1. - Спр.10. - Арк.132.

10. ЦДАВО України. - Ф. КМФ-8. - Оп.2. - Спр.156. - Арк.79.

11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). - Ф.62. - Оп.1. - Спр.183. - Арк.4.

12. Там само. - Ф.166. - Оп.2. - Спр.6. - Арк.1.

13. ДАХО. - Ф.Р-2985. - Оп.1. - Спр.11. - Арк.1-2.

14. ЦДАГО України. - Ф.166. - Оп.3. - Спр.144. - Арк.6.

15. ДАХО. - Ф.Р-2985. - Оп.2. - Спр.65. - Арк.3.

16. Там само. - Ф.Р-3080. - Оп.1. - Спр.24. - Арк.9.

17. Там само. - Ф.Р-2985. - Оп.2. - Спр.24. - Арк.1-15; Спр.25. - Арк.20, 26, 28, 32, 34; Спр.26. - Арк.1-

21.

18. *Нестеренко В.А.* Вказ. праця. - С.288.

19. Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО). - Ф.Р-3250. - Оп.1. - Спр.4. - Арк.33; Повітова нарада по землевпорядкуванню // Вісті Прилуччини. - 1942. - 9 серпня.

20. ЦДАВО України. - Ф. КМФ-8. - Оп.2. - Спр.199. - Арк.94.

21. Державний архів Донецької області (далі - ДАДО). - Ф.Р-2193. - Оп.1. - Спр.6. - Арк.30.

22. ЦДАВО України. - Ф. КМФ-8. - Оп.2. - Спр.199. - Арк.94.

23. Державний архів Луганської області (далі - ДАЛО). - Ф.Р-1318. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.88.

24. ЦДАГО України. - Ф.160. - Оп.3. - Спр.144. - Арк.58-59.

25. ЦДАВО України. - Ф. КМФ-8. - Оп.1. - Спр.299. - Арк.3; ДАСО. - Ф.Р-1860. - Оп.1. - Спр.3. - Арк.61.

26. ДАХО. - Ф.Р-2985. - Оп.1. - Спр.3. - Арк.15.

27. Півроку нового земельного ладу на Україні // Нова Україна (щотижневе видання). - Харків. - 1942. - 4 жовтня.

28. Визволена земля // Нова Україна (щотижневе видання). - Харків. - 1942. - 18 жовтня.

29. 1782 га землі одержали селяни Ніжинського району // Голос. - Берлін. - 1942. - 17 травня.

30. ДАСО. - Ф.Р-2169. - Оп.1. - Спр.12. - Арк.193.

31. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів / За ред. *П.М.Костриби* та ін. - К., 1963. - С.28-29.

32. ДАЛО. - Ф.Р-1307. - Оп.1. - Спр.96. - Арк.28; ДАХО. - Ф.Р-3224. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.16.

33. ДАХО. - Ф.Р-2985. - Оп.1. - Спр.9. - Арк.5-6.

34. Готовятся к посевной // Путивлянин. - Путивль. - 1942. - 8 марта; Ремонт тракторів // Визволення. - Конотоп. - 1942. - 31 січня.

35. Прилуцький механзагод... // Вісті Прилуччини. - Прилуки. - 1942. - 3 травня.
36. У державному господарстві "Паровозник"... // Нове життя. - Ворошиловград. - 1942. - 18 грудня.
37. ЦДАГО України. - Ф. 160. - Оп. 3. - Спр. 145. - Арк. 38; 93000 італійських плугів // Український Донбас. - Лисичанськ. - 1942. - 8 серпня; Сільськогосподарські машини для Східних областей // Український Донбас. - Горлівка. - 1942. - 18 липня.
38. Нові сільськогосподарські машини в Конотопі // Визволення. - Конотоп. - 1942. - 9 серпня.
39. Перша партія тракторів з Німеччини // Український Донбас. - Лисичанськ. - 1942. - 1 серпня.
40. Німеччина допомагає // Донецька газета. - Слов'янськ. - 1942. - 11 жовтня.
41. Рік праці на селі // Нова Україна (щоденне видання). - Харків. - 1942. - 24 жовтня.
42. ДАДО. - Ф.Р-1750. - Оп. 1. - Спр. 10. - Арк. 99.
43. ДАЧО. - Ф.Р-2350. - Оп. 1. - Спр. 20. - Арк. 48.
44. ДАСО. - Ф.Р-2943. - Оп. 1. - Спр. 49. - Арк. 21.
45. Рік праці на селі // Нова Україна (щоденне видання). - Харків. - 1942. - 24 жовтня.
46. ЦДАВО України. - Ф. КМФ-8. - Оп. 1. - Спр. 230. - Арк. 23.
47. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 533. - Арк. 24зв.-25.
48. Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб. - К., Л., 2003. - С. 252.
49. ДАЛО. - Ф.Р-1318. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 63.
50. *Тарнавський І. С.* Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941-1943 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький державний університет. - Донецьк, 1999. - С. 107.
51. ДАСО. - Ф.Р-1860. - Оп. 1. - Спр. 10. - Арк. 130.
52. Сільське господарство Української РСР. Статистичний збірник. - К., 1969. - С. 221, 224, 248, 253.
53. ДАЛО. - Ф.Р-1318. - Оп. 1. - Спр. 36. - Арк. 11.
54. Там само. - Спр. 3. - Арк. 54.
55. ДАДО. - Ф.Р-1816. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 52.
56. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941-1945 гг. В 3-х томах / Под ред. *И.Д.Назаренка*. - Т.1. - К., 1975. - С. 367.
57. *Коваль В. С.* Международный империализм и Украина, 1941-1945. - К., 1966. - С. 101.

Власенко С.И. Состояние аграрного сектора экономики военной зоны Украины на протяжении 1941/42 хозяйственного года

Статья посвящена исследованию политики нацистской Германии в сельском хозяйстве оккупированных областей Украины, которые на протяжении 1941-1943 гг. пребывали под управлением вермахта. На широкой документальной базе прослеживаются особенности аграрной политики нацистов в регионе в 1941/42 хозяйственном году.

Vlasenko S.I. The state of the agrarian branch of economy in the military zone in Ukraine during the period of 1941/42 economic year

The article with a study of the agrarian policy of the Nazis Germany in the occupied regions of Ukraine that period of 1941-1943 were guided by the Wehrmacht. On the basis of a large amount of documentary materials a traced peculiar features of the agrarian policy of the Nazis in the region that period of 1941/42.